

Janusz Sierosławski

Zakład Badań nad Alkoholizmem i Toksykomaniami

Instytutu Psychiatrii i Neurologii

ZMIANY WZORÓW PICIA W OKRESIE TRANSFORMACJI SPOŁECZNO-KULTUROWEJ*

Wprowadzenie

W ostatnich latach obserwuje się burzliwe zmiany na scenie alkoholowej w naszym kraju. Są one, jak się wydaje, pochodną zmian społeczno-gospodarczych jakich doświadczamy od końca lat osiemdziesiątych. Procesy przechodzenia do gospodarki rynkowej, demokratyzacji systemu politycznego, przebudowy struktury społecznej, wkraczania nowych ideologii, przemian kulturowych i obyczajowych odciskają swoje piętno zarówno na podaży napojów alkoholowych jak i popycie na nie. W ostatnich latach, jak wynika z dostępnych danych, znacznie wzrosło spożycie napojów alkoholowych. Zmieniła się też struktura spożycia na korzyść napojów niskoprocentowych, szczególnie piwa (12; 13).

Oprócz nowych problemów społecznych wynikających z procesu transformacji ustrojowej takich jak bieda, bezrobocie, czy zorganizowana przestępczość nasilają się problemy obecne dawniej. Wśród nich, jak pokazują statystyki, rośnie rozpowszechnienie problemów związanych z alkoholem (14).

Przeobrażenia na polskiej scenie alkoholowej skłaniają do systematycznego monitorowania sytuacji. W 1993 r. na zlecenie Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych przeprowadzono badania ankietowe na reprezentatywnej próbie mieszkańców naszego kraju dotyczące rozmiarów i wzorów konsumpcji alkoholu. Przedmiotem tego referatu będzie przedstawienie wyników odnoszących się do wzorów picia. Zestawie-

* Referat prezentowany na 20 Sympozjum Epidemiologii Alkoholu organizowanym przez Towarzystwo im. Kettila Bruuna w Ruschlikon (Szwajcaria) w czerwcu 1994. Referat przygotowany na podstawie raportu z badań: "Spożycie alkoholu w Polsce w 1993 r." opracowanego przez Janusza Sierosławskiego i Jacka Moskałowicza. Badania prowadzone były na zlecenie Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych działającej przy Ministrze Zdrowia.

nie ich z wynikami poprzednich badań pozwoli na ocenę skali zmian we wzorach picia w Polsce w ostatnich latach.

Metoda i materiał

Badania zostały zrealizowane na przełomie czerwca i lipca 1993 r. metodą wywiadów kwestionariuszowych przeprowadzanych przez ankierów wśród pełnoletnich mieszkańców. Objęto nimi próby losowo-kwotowe 30 województw oraz próbę ogólnopolską. Minimalna liczebność próby wojewódzkiej wynosiła 400 osób. Próba ogólnopolska liczyła 2000 osób i była realizowana tylko w 19 województwach, które nie weszły do badań z własną próbą. Próby wojewódzkie, po odpowiednim zważeniu weszły do próby ogólnopolskiej. W sumie zrealizowano ponad 17 000 ankiet, które w wyniku ważenia złożyły się na dwutysięczną próbę reprezentatywną dla całego kraju.

Pytania kwestionariusza dotyczące wzorów picia osadzone były w kontekście pytań dostarczających danych do pomiaru poziomu spożycia alkoholu metodą ostatniej okazji. Metoda ta ma w Polsce bardzo długą, bo sięgającą lat sześćdziesiątych, tradycję (2;4;5;15). Dzięki temu istnieje możliwość porównań. Podstawą tej metody jest pytanie o ostatnie przed wywiadem przypadki picia poszczególnych wyróżnionych typów napojów alkoholowych. Przyjmuje się tu założenie, że ilość wypitego wówczas alkoholu jest typowa dla picia respondenta, a podwojony czas jaki upłynął między ostatnią konsumpcją a momentem badania wyznacza rytm picia respondenta. Konsekwencją przyjęcia tej metody jest osobne traktowanie każdego z wyróżnionych typów napojów alkoholowych, a więc w tym przypadku napojów spirytusowych, wina i piwa. Zebrany materiał pozwala zatem na analizę nie tyle wzorów picia alkoholu, co wzorów picia wódek, wina i piwa osobno (6).

W badaniu zostały uwzględnione następujące elementy wzorów picia: rodzaj napoju alkoholowego, spożycie jednorazowe, częstotliwość picia, typ okazji, miejsce picia, rodzaj towarzystwa.

Do porównań wykorzystywane zostaną niektóre wyniki ogólnopolskich badań ankietowych realizowanych w 1985 r. (5), 1989 r. (10;13) i 1992 r. (12). Porównywalność wyników tych badań z obecnie referowanymi porównawczo do życzenia. Badania te obejmowały różniące się populacje (1985 r. - 16 lat i więcej), różny był sposób doboru próby (1989 - próba losowa gospodarstw domowych), inny miesiąc realizacji, co w polskich

warunkach przy dziennym rytmie picia w skali roku ma duże znaczenie (1985 r. - wrzesień, 1989 - sierpień), wreszcie występowały różnice przy formułowaniu pytań i kategoryzowaniu odpowiedzi (8). Mimo tych wszystkich różnic niektóre elementy wzoru picia badane w 1993 r. znajdują pewne odniesienia w badaniach poprzednich.

Wyniki

Analizę wzorów picia poprzedźmy informacją o średniej spożycia alkoholu oszacowanej na podstawie wyników badania. Średnia ta wyniosła 4.76 litra 100% alkoholu na dorosłego mieszkańca. Wynik ten jest znacznie wyższy niż zanotowany w badaniach z 1989 r. - 2.65 litra. Porównanie wyników badań z 1989 r. i 1993 r. wskazuje na wzrost spożycia w tym okresie o ok. 80%.

Przeprowadzone wyżej porównanie wymaga opatrzenia go poważnymi zastrzeżeniami. U podstaw jego leży założenie, że w badaniach z lat dziewięćdziesiątych podobnie jak w roku 1989 udało się uchwycić około 30% spożycia rzeczywistego napojów alkoholowych. Można jednak przypuszczać, że w badaniach z lat dziewięćdziesiątych odsetek ten był wyższy. Przemawiają za tym różnice w sposobie doboru próby (w 1989 r. próba losowa gospodarstw domowych, w 1993 próba losowo-kwotowa). W świetle dotychczasowych doświadczeń w próbach kwotowych uzyskuje się zwykle wyższe oszacowanie spożycia (7). Wydaje się również, że w latach dziewięćdziesiątych badani z mniejszymi oporami mówili o swoim picciu, co wiąże się z bardziej liberalnym klimatem wokół alkoholu. Tę ostatnią hipotezę potwierdzają odpowiedzi na pytania o samoocenę picia, w których respondenci deklarują znacznie wyższą niż kiedyś konsumpcję.

Dane o strukturze spożycia alkoholu z badania ankietowego w 1993 r. na tle danych z 1989 r. i 1992 r. zawarte są w tabeli 1. Wskazują one na znaczny wzrost udziału piwa kosztem wódki i wina jaki dokonał się na początku lat dziewięćdziesiątych i odwrócenie tej tendencji w 1993 r. Trudno przewidzieć na ile to odwrócenie tendencji okaże się trwałe, warto jednak zauważyć, że nie zrównoważyło ono zmian z lat poprzednich.

Zmiany w strukturze spożycia wyznaczane są z jednej strony przez zmiany w popularności poszczególnych trunków mierzonej odsetkami ich konsumentów, z drugiej zaś dynamiką wielkości spożycia przypadającego na pijących te napoje.

Odnosnie popularności, jak pokazują dane z tabeli 2, w przypadku każdego z typów napojów mamy do czynienia z nieco inną tendencją. Popularność wódki po spadku odnotowanym w 1992 r., w 1993 r. prawie się nie zmieniła. Popularność wina po wzroście zaobserwowanym w 1992, w 1993 spadła prawie do poziomu z 1989 r. W przypadku piwa, po znacznym wzroście z jakim mieliśmy do czynienia między 1989 r. i 1992 r., nastąpił w 1993 r. lekki spadek jego popularności.

Również jeśli chodzi o poziom spożycia wśród pijących dany napój, w przypadku każdego z nich obserwujemy inny proces. Średnie spożycie wódki liczone dla jej konsumentów przez cały okres wykazuje tendencję wzrostową. Analogicznie liczone spożycie wina na początku lat dziewięćdziesiątych spadło, w 1993 r. wzrosło do poziomu trochę wyższego niż w 1989 r. Największe zmiany nastąpiły w spożyciu piwa. W 1992 r. nastąpił gwałtowny wzrost konsumpcji tego napoju zahamowany w 1993 r.

Na rozmiary spożycia konsumentów poszczególnych napojów składają się częstość ich picia i ilość wypijana jednorazowo.

Zmiany w tym zakresie możemy prześledzić w odniesieniu do wódki i piwa, dla których dysponujemy względnie porównywalnymi danymi (tabela 3). Początek lat dziewięćdziesiątych przyniósł znaczny wzrost częstości picia wódki, kontynuowany, chociaż w mniejszym tempie, w 1993 r. Konsumpcja jednorazowa, mimo pewnych wahań utrzymuje się na podobnym poziomie. Wyraźniejsze zmiany nastąpiły w konsumpcji piwa. Częstość jego picia po blisko trzykrotnym wzroście do 1992 r. w 1993 nieznacznie spadła. Jednocześnie konsumpcja jednorazowa, przeciwnie niż częstość najpierw spadła o blisko połowę a następnie lekko wzrosła.

Również inne elementy wzoru picia takie jak rodzaj okazji, towarzystwo i miejsce picia wskazują na specyfikę konsumpcji wódki, wina i piwa.

W badaniu z 1993 r. najwięcej okazji picia wódki przypada na imieniny lub urodziny (43%). Jako następne pojawiają się spotkania towarzyskie (18%) i picie bez specjalnej okazji (15%). Warto zauważyć, że w badaniach z 1985 r. w tej ostatniej kategorii mieściło się 11% przypadków konsumpcji wódki. Towarzysko-uroczystościowy charakter picia w Polsce powoduje, że prawie nie spotyka się przypadków samotnego sięgania po napoje wysokoprocentowe (19). W 1993 r. do samotnego picia wódki przyznawało się 2% konsumentów tego napoju. Podobnie liczną frakcję pijących wódkę w samotności zanotowano w badaniach z 1985 r. (5). Najczęstszym miejscem picia są prywatne mieszkania (76%), na lokale gastronomiczne przy-

pada tylko 11% ostatnich okazji picia wódki. Pod tym względem nie obserwuje się większych zmian w stosunku do 1985 r. (13%) (5). Wzrosła natomiast frakcja osób pijących pod gołym niebem, tzn. w parkach, na ulicy itp. W 1985 r. stanowili oni 4% (5), w 1993 r. 11%.

Podobny, chociaż bardziej odświętny charakter ma picie wina.

Tu również na pierwszym miejscu lokują się imieniny i urodziny - 29% okazji, na drugim jednak pojawia się picie w święta - 20% okazji. Pod względem miejsca picia i towarzystwa wzór konsumpcji wina nie odbiega od wzoru charakterystycznego dla wódki.

Bez okazji pije się głównie piwo - 73% przypadków jego konsumpcji mieści się w tej kategorii. Imieniny są okazją wypicia piwa tylko dla 3%, a zaplanowane spotkania towarzyskie dla 5% piwoszy. O odmienności wzoru picia piwa decydują także znacznie wyższe niż przy innych napojach odsetki osób pijących samotnie (32%), na wolnym powietrzu (22%) oraz w lokalach gastronomicznych (24%).

Dyskusja

Wynikający z porównania oszacowania spożycia alkoholu na podstawie wyników badań ankietowych wzrost spożycia w naszym kraju znajduje potwierdzenie w innych źródłach, chociaż dane statystyczne o sprzedaży alkoholu wskazują na stabilizację, a nawet lekki spadek. Przede wszystkim w latach dziewięćdziesiątych nastąpił znaczny wzrost rozpowszechnienia wielu zdrowotnych i społecznych problemów związanych z alkoholem, takich jak zachorowalność na psychozy alkoholowe oraz zespół uzależnienia od alkoholu, zgodny na marskość wątroby, śmiertelne zatrucia alkoholem, nietrzeźwość publiczna, nietrzeźwość w ruchu drogowym. Wzrost rozpowszechnienia tych problemów odnotowują statystyki Głównego Urzędu Statystycznego (9;14). Jednocześnie w badaniach ankietowych realizowanych w latach dziewięćdziesiątych, w większym stopniu w 1992 r., w mniejszym w 1993 r. respondenci, powszechnie dostrzegają wzrost spożycia w kraju (12). Rozbieżności między oficjalnymi danymi o sprzedaży a danymi pochodzącymi z badań wynikają ze zmiany systemu statystycznego (obejmuje on obecnie tylko alkohol pochodzący z produkcji krajowej), oraz ze znacznego rozszerzenia się nielegalnej sfery w gospodarce (przemysł na ogromną skalę, obrót w kraju alkoholem wykazany na eksport itp.) (9;13).

Wraz ze wzrostem spożycia dokonały się pewne przesunięcia w jego strukturze. Proces ten jak pokazuje porównanie wyników badań z lat 1992 i 1993 uległ

obecnie pewnemu przyhamowaniu. Warto przypomnieć, że postulat zmiany struktury spożycia napojów alkoholowych w kierunku zwiększenia udziału napojów niskoprocentowych formułowany był od lat sześćdziesiątych (3;16).

Trzeba pamiętać, że wzrost udziału piwa w strukturze był wynikiem bardzo szybkiego zwiększania się jego spożycia przy wzroście, tyle że dużo wolniejszym, spożycia wódki. Jak pokazała analiza składowych tego wzrostu, w przypadku wódki odbywał się on przede wszystkim poprzez wzrost częstotliwości picia przy nieznacznym spadku spożycia jednorazowego i odsetka konsumentów. W przypadku piwa decydującymi czynnikami było blisko pięćdziesięcioprocentowe zwiększenie się liczby konsumentów oraz blisko trzykrotny wzrost częstości picia przy spadku spożycia jednorazowego. Wydaje się, że na początku lat dziewięćdziesiątych obok tradycyjnego polskiego wzoru picia, polegającego na spożywaniu napojów wysokoprocentowych w znacznych ilościach jednorazowo, przy niewielkiej częstotliwości, zaczął rozwijać się nowy, charakterystyczny dla kultury Zachodniej wzór picia napojów słabszych, w mniejszych ilościach, za to znacznie częściej. Wzór ten nie zdominował jednak wzoru tradycyjnego - warto zauważyć, że między 1989 r. i 1992 r., odsetki pijących wódkę jednorazowo do 100g. zwiększyły się o prawie 10 punktów procentowych, podczas gdy odsetki pijących powyżej 300g. zmniejszyły się tylko o niewiele ponad 2 punkty procentowe. Picie piwa, nośnika nowego wzoru, nie wkraczało w krąg okazji właściwych dla napojów wysokoprocentowych. Zanotowano natomiast znaczne odrębności w sposobie traktowania tego napoju.

W badaniach z 1993 r. zauważyć można ożywienie tradycyjnych wzorów picia opartych na napojach wysokoprocentowych i ich wysokiej konsumpcji jednorazowej. Również w odniesieniu do piwa, którego częstość picia trochę spadła, notuje się wzrost spożycia jednorazowego.

Trudno orzec na ile odnotowane w badaniach z 1993 r. zahamowanie przeobrażeń wzorów picia w Polsce jest zjawiskiem trwałym, a na ile wynika z przejściowych czynników. Niewielki spadek zainteresowania piwem wynika, jak się wydaje, z czynników ekonomicznych. W ostatnich latach cena piwa ma charakter rynkowy i rośnie znacznie szybciej niż ustalana administracyjnie cena napojów spirytusowych. Obecne relacje cen - pół litra wódki równoważne jest cenowo 3 - 4 półlitrowkom piwa, wyraźnie preferują napoje spirytusowe.

Tabela 1
Struktura spożycia alkoholu

	1989	1992	1993
Napoje spirytusowe	69.4	57.9	62.9
Wina	15.1	9.8	12.6
Piwo	15.5	32.4	24.5

Tabela 2
Konsumenci napojów spirytusowych, win i piwa
(odsetki ogółu konsumentów napojów alkoholowych)

	1989	1992	1993
Napoje spirytusowe	87.6	81.5	82.4
Wina	73.4	80.4	74.3
Piwo	46.4	67.6	61.3

Tabela 3
Częstotliwość picia poszczególnych napojów alkoholowych
(obliczenia dla konsumentów poszczególnych typów napojów)

	1989	1992	1993
Napoje spirytusowe			
Średnia częstotliwość roczna	15	21	25
Odsetek osób pijących codziennie lub co drugi dzień	0.2%	2.3%	3.5%
Wina			
Średnia częstotliwość roczna	x	14	15
Odsetek osób pijących codziennie lub co drugi dzień	x	0.9%	2.1%
Piwo			
Średnia częstotliwość roczna	33	86	77
Odsetek osób pijących codziennie lub co drugi dzień	3.0%	22.4%	20.3%

Tabela 4
Konsumpcja jednorazowa poszczególnych napojów alkoholowych
(obliczenia dla konsumentów poszczególnych typów napojów)

	1989	1992	1993
Napoje spirytusowe			
Poniżej 100 g	20.5%	29.9%	28.5%
100-200 g	47.0%	44.3%	43.0%
201-300 g	18.9%	14.5%	15.5%
Powyżej 300 g	13.6%	11.2%	13.0%
Średnia	199 g	173 g	186 g
Wina			
Do 300 g	x	91.4%	88.0%
Powyżej 300 g	x	8.6%	12.0%
Średnia	x	175 g	221 g
Piwo			
Poniżej 0.5 l	22.1%	31.4%	29.2%
0.5 l	32.6%	49.9%	47.5%
0.51-1.0 l	23.4%	13.6%	14.5%
Powyżej 1 l	21.9%	5.0%	8.8%
Średnia	958 g	536 g	624 g

Podsumowanie

Lata dziewięćdziesiąte, wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi i kulturowymi w naszym kraju, przyniosły zmiany wzorów picia. Od początku dekady zmianie ulega struktura spożycia w kierunku wzrostu roli napojów niskoprocentowych, szczególnie piwa. Rośnie częstotliwość picia, spada spożycie jednorazowe. Obok „polskiego” tradycyjnego wzoru picia upowszechnia się wzór zbliżony do charakterystycznego dla krajów Zachodniej Europy. W 1993 r. notujemy zahamowanie tych tendencji i ożywienie tradycyjnego wzoru picia. Ostatnie tendencje nie równoważą jednak zmian zaobserwowanych w początku dekady. Trudno orzec, na ile są one przejawem trwałego odwrócenia trendu, a na ile przejściowym zakłóceniem.

Janusz Sierosławski

SHIFTS OF DRINKING PATTERNS DURING THE SOCIAL AND CULTURAL TRANSFORMATION

Summary

The social and cultural transformation in Poland in the nineties was accompanied by shifts in the drinking patterns. Since the beginning of the decade the alcohol consumption structure evolved toward the increase of low-alcohol drinks consumption, beer in particular. As the frequency of beer drinking increased, the at time consumption decreased. Apart from the traditional „Polish” drinking style, a new drinking pattern similar to the drinking pattern in the Western Europe, became more popular. In 1993 this tendency was hampered and the traditional drinking pattern became more vital. The later tendency however, did not compensate the tendencies of the beginning of the decade. As of today, its hard to judge, whether the 1993 shift signifies the constant reversion of the observed tendency or constitutes a transient disruption.

Key words: drinking pattern shift, social and cultural transformation.

Piśmiennictwo

1. Bielewicz A.: Alkohol - państwo versus społeczeństwo. Alkoholizm i Narkomania, Wiosna 1990.
2. Falewicz J. K.: Spożycie alkoholu w Polsce i jego uwarunkowania. Warszawa 1972, Wydawnictwa Radia i Telewizji.
3. Falewicz J. K.: W sprawie otrzeźwienia narodowego. W: Bądźmy trzeźwi. Warszawa 1982, IW PAX.
4. Jasiński J.: Badania ankietowe nad spożyciem alkoholu w Polsce w 1980. Warszawa 1984, SKP.
5. Jasiński J.: Spożycie napojów alkoholowych w Polsce w 1985 r. Archiwum Kryminologii, T. XVI, 1989.

6. Jasiński J.: Podstawowe problemy metodologiczne badań nad spożyciem alkoholu przeprowadzonych w populacji generalnej. Alkoholizm i Narkomania, Zima 1990.

7. Jasiński J.: Rozmiary i dystrybucja spożycia alkoholu w Polsce. Oceny oparte na badaniu na próbie udziałowej i losowej. Archiwum Kryminologii, T. XVIII, 1992.

8. Makela K.: Pomiar spożycia alkoholu. W: I. Wald (red) Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne. Warszawa 1986, PWN.

9. Moskalewicz J.: Czy zbliżamy się do dziewięciu litrów? Kwestia alkoholu w latach 1989 - 1990. Problemy Alkoholizmu, nr 9 (426), Wrzesień 1991.

10. Moskalewicz J., Sierosławski J.: Zmiany w konsumpcji alkoholu w Polsce w latach 1984-89. Alkoholizm i Narkomania, Lato 1991.

11. Moskalewicz J., Sierosławski J., Szymanowski T., Świątkiewicz G., Zieliński A.: Alkohol jako problem społeczny. W: T. Szymanowski (red) Patologia społeczna. Wybrane problemy. Warszawa 1991.

12. Sierosławski J.: Spożycie alkoholu i polityka wobec alkoholu w ocenie społecznej. Alkohol a zdrowie, tom 4. Biuro Pełnomocnika Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej d/s Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Warszawa 1992.

13. Sierosławski J.: Diagnoza rozmiarów i wzorów konsumpcji napojów alkoholowych. Alkoholizm i Narkomania nr 13, 1993.

14. System monitorowania spożycia alkoholu i następstw używania alkoholu w Polsce. Statystyki problemów alkoholowych. Tablice. Instytut Amity, Warszawa 1992.

15. Świącicki A.: Wyniki badania nad spożyciem alkoholu w Polsce. Warszawa 1962, OBOPiSP.

16. Świącicki A.: Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej, wyd. II, Warszawa 1977.

17. Wald I., Morawski J., Moskalewicz J., Szydłowska T.: II Raport o Polityce Wobec Alkohol. Warszawa 1990 r.

18. Zieliński A.: Wzory picia alkoholu w Polsce. Alkoholizm i Narkomania, Jesień 1988.

19. Zieliński A.: Abstynencja, umiar w picciu i samokontrola w świetle krajowych badań empirycznych. Alkoholizm i Narkomania nr 13, 1993.